

Vlastnictví, správa a zachování šlechtického sídla: stát versus soukromý vlastník

Ownership, management and preservation of noble residences: state versus private owners

PhDr. BARBORA PŮTOVÁ, Ph.D., Ph.D. et Ph.D.

Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; e-mail: barbora.putova@ff.cuni.cz

ABSTRAKT

Studie představuje výsledky kvalitativního výzkumu realizovaného v letech 2019 až 2022 v rámci projektu Řeč materiálu: Tradiční řemeslné technologie pro záchranu kulturního dědictví a současný životní styl. Cílovou skupinou byli kasteláni státních hradů a zámků a soukromí vlastníci šlechtických sídel v České republice. Hlavním cílem výzkumu bylo identifikovat faktory, které ovlivňují péči o památkový objekt a mobiliární fond, jeho zachování a obnovu. V úvodu studie je přiblížena konfiskace šlechtických panství po druhé světové válce, restituce šlechtických panství po roce 1989 a přesuny mobiliárních fondů zpět do místa jejich původu. Pozornost je také věnována vzniku a formování role kastelána pro správu, zachování a rozvoj šlechtického sídla. Následně je popsán kvalitativní výzkum, který usiloval odhalit důvody chování a motivy jednání respondentů, kastelánů státních hradů a zámků a soukromých vlastníků památkových objektů, stanovených nepravděpodobnostním výběrem, které vyplývají z kompetencí, omezení anebo možností správy objektu či jeho vlastníka. Dílčím cílem bylo zjistit, jakým způsobem jsou zajištěny a využívány restaurátorské a řemeslné práce. Součástí výzkumu představovala komparace výpovědí respondentů a specifictvosti jejich vnímání stavu a vývoje řemesel v současnosti na území České republiky. Výzkum a jeho závěry otevřely problematiku správy památkových objektů ve státním a v soukromém vlastnictví, jež je vnímána spíše jako okrajový fenomén. Doposud nebylo ani v zahraničním prostředí realizováno mnoho výzkumů, které by se zaměřovaly na některé aspekty vlastnického spektra českého památkového fondu.

KLÍČOVÁ SLOVA:

šlechtické sídlo; kastelán; soukromý vlastník; mobiliární fond; restituce; kvalitativní výzkum

ABSTRACT:

The study presents the results of qualitative research carried out between 2019 and 2022 within the framework of a project named the Discourse of Material: Traditional Craft Techniques that May Salvage Cultural Heritage and Current Lifestyle. The target group consisted of state castle managers and private owners of aristocratic residences in the Czech Republic. The main aim of the research was to identify factors that influence care, preservation and restoration of heritage buildings and their furnishing funds. The introductory part of the study describes confiscation of aristocratic estates after the Second World War, restitution of aristocratic estates after 1989 and return of furnishings. Attention is also paid to the emergence and formation of the role of castle managers tasked with administration, preservation and development of aristocratic residences. Subsequently, the study describes the qualitative research which sought to reveal the reasons for the behaviour of the respondents, i.e., state castle managers and private owners of heritage buildings, selected by non-probabilistic sampling, resulting from the competences, limitations or possibilities of building management or owners. A partial objective of the study was to ascertain how restoration works and crafts are procured and used. Part of the research consisted in a comparison of the respondents' statements and their perception of the current situation concerning crafts and their development in the Czech Republic. The research and its conclusions opened up the issue of management of heritage buildings in state and private ownership, which is perceived rather as a marginal phenomenon. Until now, not much research focused on some aspects of the ownership of Czech heritage sites has been carried out in the Czech Republic nor abroad.

KEYWORDS:

noble residence; castle manager; private owner; furnishing fund; restitution; qualitative research

Památkář a historik umění Zdeněk Wirth zastával funkci předsedy Národní kulturní komise. Busta na ohradní zdi na Kampě v Praze. © Barbora Půtová.

Jedna ze sběrů Národní kulturní komise se nacházela na zámku Sychrov. © Barbora Půtová.

KONFISKACE ŠLECHTICKÝCH PANSTVÍ PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Vztah šlechty a jejího majetku k národnímu celku charakterizovala až do první poloviny 20. století kontinuita.¹ Již v období první republiky byly přijaty právní normy², které ovlivnily život majitelů i chod šlechtických panství. Druhá světová válka, jež zapříčinila devastaci území Československa a jeho finanční vyčerpání, se však stala určující pro nové společenské, vlastnické a majetkové uspořádání. Za účelem poválečného vyrovnání byly vydány dekrety prezidenta republiky (Benešovy dekrety), jež umožnily zasahovat do stávajících vlastnických práv. Majetkové změny se dotkly mnoha šlechtických rodů, které stále patřily mezi velké pozemkové vlastníky v Československu. Dekrety od roku 1940 postupně vydávalo Prozatímní státní zřízení, exilová vláda československého státu v Londýně. Nejintenzivnější období nastává v roce 1945 – od dubna do října bylo na území Československa vydáno 98 dekretů, z nichž se valná většina vztahovala ke změně státoprávní a vnitropolitické situace. Nejzásadnější skupinu dekretů vydaných v tomto období představují dekrety retribuční a konfiskační (Kuklík 2010).

Konfiskace a znárodnění majetku probíhalo na základě dekretů č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského ma-

jetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, a č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy (Kuklík 2002; Pavlíček et al. 2002). Konfiskaci majetku podléhaly osoby německé a maďarské národnosti, zrádci a nepřátelé republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, kteří projeví nepřátelství zejména za krize a války v letech 1938 až 1945. Dekret č. 12/1945 Sb. umožnil zkonfiskovat 496 historických šlechtických sídel (hrady, zámky a tvrze), jež disponovaly hospodářskými objekty a rozsáhlým zemědělským nebo lesnickým majetkem. Nejednalo se však pouze o zemědělskou a lesní půdu, ale i o movité věci umělecké, historické nebo vědecké hodnoty, a to jednotlivé artefakty nebo jejich sbírky (Uhlíková 2017).

V létě roku 1945 zahájila práci Památková komise, která dohlížela na evidenci a klasifikaci objektů a následně posuzovala i vhodnost uchazečů o přidělení zkonfiskovaného majetku. Na podzim roku 1945 sestavila Směrnice pro národní správce hradů a zámků na zkonfiskovaném zemědělském majetku, jež měly sloužit k soupisu památek a jejich mobiliárních fondů. Národní správci měli za úkol sepsat kompletní inventář znárodněných šlechtických sídel. Při realizaci inventarizace sehrávali důležitou roli původní správci objektů, jejichž zkušenosti a znalosti byly nenahraditelné. Soupisy vytvořené národními správci dokládají stav mobiliáře šlechtického sídla v podobě, v jaké jej zanechali původní majitelé.³ Přesný původní stav mobiliárních fondů však lze dnes doložit jen stěží. Interiéry mnoha zámků poznamenaly události z konce války nebo z prvních poválečných měsíců. Někteří majitelé stihli odvézt alespoň nejcennější kusy mobiliáře ještě před koncem války na své šlechtické statky v zahraničí. Například ze zámku Valtice Lichtenštejnové odvezli na sklonku války velké množství původního vybavení za československé hranice (Uhlíková 2004).

Na základě zákona č. 137/1946 Sb., o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku, byla zřízena Národní kulturní komise, která zahájila svou činnost na počátku roku 1947. Funkci předsedy po celé období její existence zastával památkář a historik umění Zdeněk Wirth. Komise svoji činnost rozdělila do tří oblastí. První se zaměřovala na výběr, převoz, nové uložení a evidenci mobiliáře zkonfiskovaných objektů. Druhá se soustředila na převzetí a následnou správu šlechtických panství a třetí zajišťovala jejich adekvátní využití (Uhlíková 2004). Do své správy Národní kulturní komise převzala 48 historických objektů (objekty I. kategorie), které měly být zpřístupněny veřejnosti. Dalších 477 historických sídel mimo skupinu 48 vybraných objektů I. kategorie se postupně převádělo veřejnoprávním subjektům nebo družstvům zpravidla k jiným než kulturním účelům. Mobiliář těchto 477 objektů II. kategorie se umísťoval do sběrů Národní kulturní komise (na zámcích Jaroměřice nad Rokytnou, Kačina, Kozel, Kynžvart, Sychrov, Valtice aj.) pod souhrnným označením svozy (svozové mobiliární fondy). Ty byly využity nejenom pro dovybavení hradů a zámků I. kategorie, ale obohatily zařízení například Pražského hradu, sídla prezidenta republiky na zámku v Lánech a dalších státních reprezentačních prostor nebo se převedly do muzeí, galerií, knihoven a archivů (Vinter 1982; Kubů 2008). Národní kulturní komise začala v tomto období zpracovávat operativně technickou evidenci zkonfiskovaných mobiliárních fondů, tzv. černé knihy, pojmenované podle knižní vazby, do nichž byly „zaznamenávány i přesuny, odprodeje i ztráty mobiliáře. Tyto materiály, shrnující většinou i finanční ocenění předmětů, zůstávají nejvýmluvnějším dokumentem o přístupu socialistického státu ke kulturnímu dědictví.“ (Mžýková 1994: 15)

¹ Studie vznikla v rámci projektu NAKI II Řeč materiálu: Tradiční řemeslné technologie pro zachranu kulturního dědictví a současný životní styl (DG18P020VV030) realizovaného v letech 2018 až 2022 pracovníky z Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Národního památkového ústavu a Národního technického muzea.

² Zejména se jednalo o zákon č. 61/1918 Sb., jímž se ruší šlechtictví, řády a tituly, a č. 215/1919 Sb., o zabránění velkého majetku pozemkového (Starý 2019).

³ Inventáře charakterizují absentující údaje a nízká výpovědní hodnota z historického a umělecko-historického hlediska. Autoři inventářů ani národní správci nebyli z řad odborníků a se sestavováním soupisů neměli žádné zkušenosti.

V 50. letech začaly vznikat tematicky zaměřené muzejní expozice, jako například hipologické muzeum na zámku Slatiňany. © Obec Slatiňany.

Po ukončení činnosti Národní kulturní komise v roce 1951 převzalo správu šlechtických objektů Ministerstvo školství, věd a umění a jednotlivé národní výbory. V roce 1953 byla založena Státní památková správa, která pokračovala v evidenci mobiliáře, věnovala se metodice průvodcovské práce a přípravě a realizaci interiérových instalací jednotlivých zpřístupněných státních hradů a zámků, určených k prezentaci veřejnosti. V tomto období začaly zcela uměle ze svozů vznikat tematicky zaměřené muzejní expozice, jako například expozice Muzea společenské kultury na zámku Jemniště nebo hipologické muzeum na zámku Slatiňany, které většinou nekorespondovaly s historickou podstatou objektu, s původními historickými interiéry nebo lokální historií. „Historická autenticita nebyla vyžadována a využívána ani tam, kde byla nasnadě. Porušení historické vázanosti mobiliáře k určitému objektu vytvářelo podmínky pro anonymitu předmětu, jehož hodnota jako hodnota exponátu byla čitelná jen z něj samého, tj. bez znalosti dalších historických souvislostí.“ (Mžýková 1991: 45) Svozy probíhaly v mnoha případech nesystematicky nebo je nedoprovázela náležitá dokumentace a evidence. Některé mobiliární fondy, označené jako historicky bezvýznamné a bezcenné, se rozprodaly nebo zlikvidovaly. Právě proto dnešní úsilí mobiliář zpětně identifikovat a navrátit na místa jeho původu doprovází četné obtíže.

RESTITUCE ŠLECHTICKÝCH PANSTVÍ PO ROCE 1989 A PŘESUNY MOBILIÁRNÍCH FONDŮ DO MÍSTA JEJICH PŮVODU

Zámek v Nelahozevsi byl v roce 1993 navrácen rodině Lobkowiczů v rámci restitučního řízení. © Barbora Půtová.

Vývoj šlechtických panství po roce 1989 přinesl výrazné změny v jejich vlastnictví a opětovné přesuny zámeckých mobiliárních fondů zpravidla zpět na místa jejich původu. V platnost vstoupily restituční zákony, zejména zákon č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, a zákon č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, jež umožnily oprávněným žadatelům žádat o navrácení zkonfiskovaného majetku (Plíva 1991; Příkopa 2020). V oblasti majetku spravovaného státem byly podáno téměř dvě stovky restitučních žádostí, vztahujících se k hradům a zámkům. Jedná se o komplikovanou a komplexní problematiku, která dnes nemá jednoznačný závěr ani výsledek, protože mnohé restituční nejsou doposud vyřešené.

Restituční zákony a další legislativní proměny segmentovaly téměř monopolistické státní vlastnictví památek na několik samostatných forem. Desítky zpřístupněných památkových objektů byly po sametové revoluci navraceny do soukromého vlastnictví, některé další objekty byly převedeny do majetku obcí a okresů (Kubů 2008; Mžýková 1994). Stát tím ztratil vliv a kontrolu nad správou, provozem a prezentací těchto památkových objektů, které přešly do soukromého a municipálního vlastnictví. I nadále však nad těmito objekty zajišťuje dohled ve smyslu zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči (Tretera 2002; Zídek, Tupý & Klusůň 2019).

Restituční proces vyvolal nároky na vydání mobiliárních fondů ze státních památkových objektů, muzeí a galerií zpět jejich vlastníkům. Avšak navrátit alespoň podstatnou část mobiliáře na místa jeho původu, tedy jejich původním majitelům, dodnes doprovází četné

komplikace. O tom svědčí například mobiliář ze zámku Stránov, kde se ze 750 zkonfiskovaných kusů v rámci restituce navrátilo zpět pouze 35 kusů. Velmi obtížné lze identifikovat trajektorii mobilií, které byly deponovány ve sběrnách a následně využity pro další instalační a výstavní záměry v jiných objektech. Za desítky let se totiž mnohé mobilie nedochovaly – byly nenávratně zničeny, ztraceny, prodány nebo odcizeny. Tento stav může dnes soukromým vlastníkům komplikovat snahu o navrácení autenticity jejich hradu či zámku. Ucelený a původní mobiliární fond by totiž posloužil jako specifický doklad mnohvrstevnatého historického vývoje objektu. V důsledku nemožnosti navrátit původní mobiliář na místa jeho původu dochází často k vybavování soukromých či obecních šlechtických sídel mobiliářem nepůvodním.

ROLE KASTELÁNA VE SPRÁVĚ, ZACHOVÁNÍ A ROZVOJI ŠLECHTICKÉHO SÍDLA

V českém prostředí se označení a funkce kastelána rodí za vlády Přemyslovců. Na své hrady knížata dosazovala kastelány (latinsky *castellanus*), správce, kteří v jejich zastoupení zajišťovali výběr daní, vykonávali soudní právo nebo pečovali o cesty atd. (Pavelec 2014). Od raného středověku se označení, funkce a pravomoci kastelána postupně proměňovaly v závislosti na časovém a geografickém kontextu. Po dobu staré přemyslovské hradské správy převažuje termín kastelán. V době pozdějších kamenných hradů se setkáváme spíše s termínem purkrabí. Původně představoval purkrabí vojenského velitele hradu, z něhož se v 16. století stal hospodářský úředník (Jan 2000; Pirenne 2014).

Zámek Nebilovy byl zabrán nejdříve v rámci pozemkové reformy v roce 1919, v 60. letech jej pak získal československý stát.
© Barbora Půtová.

Purkrabí zastával vyšší pozici vrchnostenského aparátu, kterou mohli zastávat příslušníci nižšího šlechtického stavu. Zajišťoval správu a ochranu zeměpanského hradu a hradského obvodu. Na purkrabího se vztahovaly soudní, kontrolní a zeměsprávní povinnosti. Spravoval objekt a dohlížel na personál, nižší úřednictvo, čeleď panství a najaté řemeslníky. Pozornost věnoval i dvorovému hospodářství, prováděl opravy a stavby a dbal na ochranu před požárem. Škálu úkolů a vymezení povinností a pravomocí stanovovaly konkrétní instrukce, pokyny a nařízení vlastníka panství nebo české komory (Růžková 2014).

Od konce 18. století dochází k zpřístupňování šlechtických sídel veřejnosti například v Anglii, které nabylo na intenzitě s narůstajícím

zájmem o památky a minulost v období historismu v 19. století. První veřejnosti částečně zpřístupněné objekty u nás představují hrady a zámky Frýdlant, Kynžvart, Rožmberk nebo Křivoklát (Kubů et al. 2014). Po vzniku Československé republiky tento trend pokračoval a vyvrcholil po vydání konfiskačních dekretů, kdy se začaly hrady a zámky zpřístupňovat veřejnosti v souladu se státními plány a záměry, v nichž zazníval požadavek: „*konečně otevřeme hrady a zámky veřejnosti a zpřístupníme je i prostému lidu*“ (Muchka 1992: 139–140). Institucionální dohled nad zkonfiskovanými a veřejnosti zpřístupněnými šlechtickými sídly zajišťovala v období socialismu Státní památková správa, jež jmenovala správce památkového objektu, kastelána.

Za desítky let se totiž mnohé mobilie nedochovaly – byly nenávratně zničeny, ztraceny, prodány nebo odcizeny. Ze zámku Stránov se z původně 750 zkonfiskovaných kusů v rámci restituce navrátilo pouze 35. © Barbora Půtová.

I po roce 1989 zůstává pozice a funkce kastelána zásadní v péči o jemu svěřený státní hrad či zámek. V současnosti Národní památkový ústav spravuje více než 90 památkových objektů, mezi něž patří z velké části hrady a zámky vybavené mobiliárními fondy. Kastelán je jmenován generálním ředitelem Národního památkového ústavu do funkce vedoucího správy památkového objektu. Jeho pravomoci, kompetence a rozsah úkolů stanovují a organizují vnitřní předpisy Národního památkového ústavu. Kastelán zodpovídá za památkovou ochranu svěřeného objektu, dále za jeho provoz a správu, a to včetně veřejnosti přístupných expozic i nepřístupných depozitářů, a spolupracuje s řadou interních i externích kolegů na jeho obnově, restaurování a rehabilitaci (Slavko 2014).

Některé objekty zcela postrádají mobiliární fond. Zámek Úholičky. © Asociace majitelů hradů a zámků.

K první veřejnosti částečně zpřístupněným objektům u nás představuje zámek Kynžvart. © Barbora Půtová.

Respondenti vyjádřili požadavek zřízení vlastních dílen pro každý objekt nebo stavebních hutí v objektech. Pozitivním příkladem je truhlárna na zámku Kozel. © Barbora Půtová.

Profese kastelána vyžaduje nejenom odborné, organizační a manažerské předpoklady, ale také hluboký osobní zájem o práci na památkovém objektu. Působení na pozici kastelána předpokládá důkladnou znalost šlechtického sídla, podrobnou orientaci ve velmi specifické problematice jeho správy, obnovy a prezentace a zejména dlouholeté zkušenosti v oboru. Šlechtické sídlo představovalo v minulosti – a představuje i dnes – živý a fungující organismus, je vizitkou naší kvalitní a odborné péče o památku, vysoké úrovně kultivovanosti naší společnosti a sehrává významnou roli při důstojné reprezentaci České republiky.

Soukromé vlastnictví hradů a zámků po roce 1989 pozici a funkci kastelána výhradně nevyžaduje. Po vydání restitučních zákonů nepodléhají památkové objekty v soukromých rukou státní správě ve smyslu jejich každodenního provozu, využití či prezentace. Ty zajišťuje přímo a na státu nezávisle jejich vlastníci. Stát však dnes i nadále svým prostřednictvím omezuje vlastnická práva majitelů soukromých hradů a zámků i práva majitelů všech nemovitostí i movitostí, které jsou prohlášeny za kulturní nebo národní kulturní památku, výkonem státní památkové péče ve smyslu zákona č. 20/1987 Sb.

Tento výkon státní památkové péče, tedy prosazování zájmů státu na úkor zájmů vlast-

níka, je často předmětem sporů a kontroverzí. Představa státu o využití soukromé památky či jejího mobiliárního vybavení se totiž často liší od představ a vizí jejího vlastníka. Vlastník, který do provozu, údržby či obnovy památky investuje své vlastní prostředky, se cítí omezen a limitován státními zájmy. Často se jen velmi těžko hledají kompromisní řešení, která by vyhověla jak zástupcům státu, tak vlastníkům památek.

Aktuální stavebně-provozní stav toho kterého soukromého šlechtického sídla zpravidla determinuje, zda je tento památkový objekt zpřístupněn veřejnosti, nabízí prohlídkové trasy a expozice, průvodcovské služby nebo kulturní program a zda vyžaduje funkci kastelána či nikoli. Řada českých soukromých hradů a zámků svého kastelána má a kopíruje tím do jisté míry model správy státních památkových objektů. Některé soukromé hrady a zámky řídí sami jejich vlastníci a vystupují tím současně v roli vlastníka i kastelána. A můžeme nalézt i modely správy soukromé památky, kde je funkce kastelána – správce památky – rozdělena mezi několik různých profesí.

VÝZKUM MEZI KASTELÁNY STÁTNÍCH HRADŮ A ZÁMKŮ A SOUKROMÝMI VLASTNÍKY ŠLEHTICKÝCH PANSTVÍ

V letech 2019 až 2022 probíhal výzkum mezi kastelány státních hradů a zámků a soukromými vlastníky šlechtických sídel v České republice, jehož cílem bylo identifikovat faktory, které ovlivňují péči o památkový objekt a mobiliární fond, jeho zachování a obnovu. Dále se výzkum snažil odhalit důvody chování a motivy jednání respondentů, stanovených nepravděpodobnostním výběrem, které vyplývají z kompetencí, omezení anebo možností správy objektu. Dílčím cílem bylo zjistit, jakým způsobem jsou zajištěny a využívány restaurátorské a řemeslné práce. Součástí výzkumu byla komparace výpovědí respondentů a zjišťování specifických jejich vnímání stavu a vývoje řemesel v současnosti na území České republiky.

K dosažení těchto cílů byla použita kvalitativní výzkumná metoda, a to pomocí techniky semistrukturovaného rozhovoru. „*Jeho základem je konverzace, a ta dovoluje zkušenému výzkumníkovi měnit styl, rychlost a pořadí otázek. Výzkumník i aktér jsou rovnocennými účastníky rozhovoru a odpovědi se rodí v situační interakci, pod vlivem subjektivity aktéra.*“ (Mišovič 2019: 84). Za účelem zjištění relevantních informací byly zvoleny okruhy základních výzkumných otázek a témat. Cílovou skupinu tvořili respondenti – kasteláni státních hradů a zámků (správci památkového objektu) a soukromí vlastníci šlechtických sídel z řad jedinců, jež

objekt získali v restituci, zakoupili nebo zdědili. Pro získání respondentů byla zvolena jako výběrová technika metoda sněhové koule (snowball sampling), založená na postupné nominaci respondentů prostřednictvím již kontaktovaných jedinců, kteří splňují daná kritéria (Hartnoll & Miovský 2003; Hendl 2005).

Analýza získaných dat vycházela z postupu zakotvené teorie (grounded theory), umožňující systematicky shromažďovat údaje o zkoumaném jevu a proniknout do hloubky zkoumané problematiky (Strauss & Corbinová 1999). „Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. (...) začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.“ (Strauss & Corbinová 1999: 14). Výsledky výzkumu jsou prezentovány v souladu s výzkumnými otázkami a tématy a seskupeny do klíčových kategorií podle typu respondenta (zaměstnanci Národního památkového ústavu nebo soukromí vlastníci šlechtických sídel). Významy a obsahy klíčových kategorií jsou dále podpořeny vybranými citacemi z polostrukturovaných rozhovorů. Ve výsledcích výzkumu jsou rovněž zahrnuty fenomény, které přesahují výzkumné otázky a okruhy. Úzce souvisí se základními kategoriemi, rozvíjí je a napomáhají hledat latentní souvislosti.

VÝSLEDKY VÝZKUMU: KLÍČOVÉ KATEGORIE U KASTELÁNŮ STÁTNÍCH HRADŮ A ZÁMKŮ

Klíčové kategorie u kastelánů státních hradů a zámků (správci památkového objektu), kteří jsou zaměstnanci Národního památkového ústavu (státní příspěvková organizace), jsou členěny na 1. motivace k volbě profese kastelána, 2. omezení a možnosti v péči o objekt a mobiliární fond, 3. způsoby zajišťování a využívání restaurátorských a řemeslných prací, 4. příčiny či okolnosti vedoucí k zániku řemesel, 5. tradiční řemesla a řemeslné technologie v prezentaci objektu, 6. institucionální omezení a nedostatky.

MOTIVACE K VOLBĚ PROFESE KASTELÁNA

Profesi kastelána respondenti zvolili z důvodu rozmanitosti a mnohotvárnosti práce, v níž se spojuje teorie a praxe. „Byť je snaha z nás udělat úředníky, fyzicky si na věci sáhneme.“ (JP 2021) Mnohé respondenty k profesi kastelána dovedla předchozí zkušenost na památkovém objektu nebo zájem o historii, architekturu a umění. Z rozhovorů ovšem vyplynulo, že náplň práce dotazovaných se od nástupu do pozice kastelána s odstupem několika let proměnila. V současnosti kastelán vykonává širokou škálu úkolů zahrnující administrativní, manažerskou i marketingovou agendu. „Kastelán musí být

univerzální.“ (MK 2022) Většina respondentů potvrdila, že výkon práce nejvíce svazují vnitřní předpisy (směrnice a příkazy) Národního památkového ústavu. Množství a obsah předpisů podle výpovědí vyžaduje zjednodušení a zpřehlednění. Od jednoho respondenta zaznělo, že je potřeba při setrvání u stávajících podmínek vyhotovit stručný manuál řízení a správy památkového objektu.

OMEZENÍ A MOŽNOSTI V PÉČI O OBJEKT A MOBILIÁRNÍ FOND

Vnitřní předpisy Národního památkového ústavu ovlivňují péči o objekt a mobiliární fond. Podle výpovědí pravidla, která jsou ze strany zaměstnavatele vyzdvihována jako důležitá a podstatná pro chod instituce, současně umožňují „vyvázat se z osobní zodpovědnosti a odkazovat se na směrnice.“ (JP 2021) Ve výpovědích dominovala nespokojenost s narůstající byrokracií a administrativou, jež zatěžuje kastelány ve výkonu funkce a odvádí pozornost od jiných činností. „Neflexibilita distribuce finančních prostředků. Zdlouhavý legislativní proces.“ (MK 2022) Většina dotazovaných zdůrazňovala potřebu opravy a běžné údržby objektu, vyžadující zároveň širší tým zaměstnanců, jimiž instituce nedisponuje. Průběžná „malá“ údržba a pravidelná každodenní péče o objekt může zajistit, že „se věci podchytí v zárodku, nikoli až jako velké problémy.“ (JP 2021) V péči o objekt ovšem převažují až jednorázové a rozsáhlé rekonstrukce. „Každá velká rekonstrukce stírá hodnotu stáří.“ (OB 2021)

ZPŮSOBY ZAJIŠŤOVÁNÍ RESTAURÁTORSKÝCH A ŘEMESLNÝCH PRACÍ

Ve vztahu k péči o šlechtické sídlo se projevují problémy vyplývající ze zákona č. 134/2016 Sb., o zadávání veřejných zakázek, kdy realizace zejména restaurátorských a řemeslných prací probíhá za minimalizace nákladů (vítězem zakázky je uchazeč, který nabídne nejnížší cenu). Přitom realizace zakázek mnohdy doprovází komplikace, které s sebou nesou navýšení smluvně ceny o vícepráce. Respondenti z řad kastelánů se vyjadřovali negativně k dodavatelům, především z velkých společností, které dodávky nakupují od menších firem. Někteří respondenti označili za potenciální komplikaci vyjmutí restaurování z jejich kompetence. Národní památkový ústav zřídil na svých územních památkových správách samostatná oddělení, kam kasteláni podávají žádosti o restaurování. „Odborní zaměstnanci památkového oddělení musí být otevřenější v jednání s kastelány. Vyhledávat optimální řešení.“ (MK 2022) Jeden respondent uvedl, že plnohodnotné restaurování neprobíhá, spíše se jedná o konzervační a technické úpravy. Další obtíže jsou

spojené s vyhledáním řemeslníků v oborech truhlářství, kovářství, kamnářství nebo čalounictví. „Když chce obyčejného řemeslníka do půl milionu, pak je problém, nemá techniku, pracuje manuálně, ale je dobrý.“ (VL 2021) Trh postrádá kvalitní řemeslníky, zpravidla jsou vytížení (dlouhé čekací lhůty) nebo je od šlechtického sídla odděluje vzdálenost i stovek kilometrů. „Obecně je čím dál tím horší někoho sehnat.“ (LB 2021) V této souvislosti respondenti vyjádřili požadavek zřízení vlastních dílen pro každý objekt nebo stavebních hutí v objektech, kteří by se zakázkám mohli věnovat soustavně, kvalitně a v souladu s autentickými historickými přístupy. Tito řemeslníci a restaurátoři by vykazovali znalost objektu a mobiliáře. Za dobrý příklad respondenti označili truhlárnu na zámku Kozel, restaurátorské dílny na Sychrově nebo konzervátorské dílny územní památkové správy Praha, které jsou v Ďáblicích a v Kutné Hoře.

PŘÍČINY ČI OKOLNOSTI VEDOUcí K ZÁNÍKU ŘEMESEL

Respondenti se shodli, že sice existuje mnoho kvalitních a poctivých řemeslníků, ale odradí je mnoho faktorů. Jmenovitě ve výpovědích uvedli legislativní zátěž a požadavky na zadávání veřejných zakázek. Dalším faktorem je skutečnost, že řemeslná práce představuje velkou fyzickou zátěž a kontinuální úsilí ve zdokonalování v oboru. Problémem je i neodpovídající trend soudobého ocenění absolventů středoškolského studia s maturitou. „Příčina je v tom, že všichni musí být dnes studovaní, nikdo nechce pracovat rukama.“ (LB 2021) Mladá generace neprojevuje zájem o manuální práci, která je náročná, vyžaduje čas a trpělivost. Podle respondentů mladou generaci nikdo k manuální práci nevedl. „Mladá generace nemá příklad. Lidé jsou líní. My jsme této generaci neukázali manuální práci.“ (LK 2021) Výraznou roli sehrává podle výpovědí i stát, který by řemeslné obory mohl cíleně podpořit. „Základem je, aby stát zvýšil prestiž oborů.“ (MK 2022) Respondenti projeví obavy o možnosti předání řemeslných technologií a dovedností. „Důležitá je výchova nástupců. Vedle výchovy je potřeba udělovat licence.“ (MK 2022)

TRADIČNÍ ŘEMESLNÉ TECHNOLOGIE V PREZENTACI OBJEKTU

Jednu z možností prezentace a budování pozitivního obrazu řemesel a jejich technologií nabízí státní hrady a zámky. Dotazovaní kasteláni doporučili začlenit řemeslo do prohlídkových tras. „Ani se neuvádí řemeslníci jako autoři mobiliáře.“ (JP 2021) Součástí objektů je přitom často původní kmenový mobiliář a v průběhu prohlídky mohou být představeny

Projevuje se úsilí mobiliář zpětně identifikovat a navrátit na místa jeho původu. Nástolní ozdoby při příležitosti historické instalace banketu pro hosty státního kancléře knížete Metternicha na zámku Kynžvart. © Barbora Pütová.

užité řemeslné technologie, dále provenience mobiliáře, místo jeho vzniku nebo dokonce může zmíněn konkrétní autor daného kusu (například řezbář knížete Kamila Rohana Petr Bušek, který vybavil řezbami a nábytkem velkou část zámku Sychrov). Původní mobiliář se tak může podílet na posílení povědomí o řemeslech, jejich významu a hodnotě. „Dnes si vážíme jednorázových věcí. Dopředu se i počítá, že je to jednorázové. U řemesla je ale předpoklad, že má vydržet nebo se může opravit.“ (LB 2021) Více dotazovaných potvrdilo, že je potřeba nově a moderně interpretovat historii objektu a jeho vlastníků, a mobiliář a tradiční řemesla jsou vynikajícím interpretačním nástrojem. Jeden z respondentů vyjádřil názor, že návrat k řemeslným technologiím vyžaduje pokoru a zodpovědnost.

INSTITUCIONÁLNÍ OMEZENÍ A NEDOSTATKY

V souvislosti s prohlídkovými trasami dotazovaní zdůraznili potřebu zajišťování průvodcovských služeb kvalifikovanými průvodci na hlavní pracovní poměr. Hlavní činnost prezentace objektu zabezpečují v převážné části externisté výpomocí krátkodobého charakteru. „Vybrat někoho, kdo je zodpovědný, kdo bude chodit do práce, nekrade, neopije se, umí mluvit, o cizích jazycích ani nemluvě, je dnes těžké.“ (LK 2021) Tuto situaci nelze generalizovat, neboť někteří kasteláni dbají na výběr průvodců, jejich vzdělání a jazykovou kompetenci. „Průvodce má náslehy ze strany

správy objektu, kontrolujeme i organizaci prohlídky. Je to pro průvodce zpětné zrcadlo. Jednoznačně by však bylo potřeba specializovaného oboru pro průvodce a kastelány.“ (MK 2022) Mnozí dotazovaní v Národním památkovém ústavu zároveň vnímají personální a finanční podhodnocení, které zaměstnance nemotivuje dlouhodobě setrvat v instituci. „Lidé utíkají.“ (LB 2021) Nevýhodu dotazovaní spatřují i v absenci personální politiky, hodnocení a zpětné vazby podnětující ke zlepšení výkonu i pracovního chování. Za další omezení bránící v rozvoji označili nedostatečnou péči o vlastní zaměstnance, neposkytování odborného vzdělání nebo neorganizování metodických dnů.

VÝSLEDKY VÝZKUMU: KLÍČOVÉ KATEGORIE U SOUKROMÝCH VLASTNÍKŮ ŠLECHTICKÝCH PANSTVÍ

Klíčové kategorie u soukromých vlastníků šlechtických panství, kteří objekty získávali postupně od 90. let, jsou rozděleny na 1. způsob získání šlechtického panství a mobiliárního fondu, 2. omezení a možnosti v péči o šlechtické panství a mobiliární fond, 3. způsoby zajišťování a využívání restaurátorských a řemeslných prací, 4. příčiny či okolnosti vedoucí k zániku řemesel a 5. využití a budoucnost šlechtického panství.

ZPŮSOB ZÍSKÁNÍ ŠLECHTICKÉHO PANSTVÍ A MOBILIÁRNÍHO FONDU

Soukromí vlastníci šlechtického panství získali často objekt zpět v restitučním řízení v dezolátním stavu. V mnoha případech mobiliární fond nebyl původním majitelům vydán, vlastníci pak museli absolvovat složité a zdlouhavé soudní řízení. Některé mobiliární fondy nedokázali vlastníci v plné šíři dohledat. Na jedno panství se například z původně cca osmi set položkového mobiliáře vrátilo po restituci pouhé tři desítky artefaktů. Většina dotazovaných dodnes panství i přilehlé hospodářské stavby postupně rekonstruuje a renovuje. „Objekt je závazek, který na sebe člověk musí vzít.“ (PS 2021) Po převzetí šlechtického panství se majitelé setkávali s negativním přijetím ze strany obcí nebo měst a jejich obyvatel. „Devadesátá léta byla tvrdá vůči soukromým majitelům.“ (PS 2021) Pozvolna se vzájemné vztahy urovnávaly, obyvatelé obcí vnímají v současnosti objekt jako přínosný pro rozvoj obce nebo zaujímají pasivní stanovisko. „Dnes nás považují za místní.“ (ZŠ 2022) Některí vlastníci si uvědomují, že zastávají mnoho rolí, včetně role kastelána, proto si často zvyšují kvalifikaci v souvisejících oborech. Kastelán navíc musí být kvalitní a spolehlivý zaměstnanec na plný pracovní úvazek, jemuž vlastníci může plně důvěřovat. Některí vlastníci roli a povinnosti kastelána rozdělili do několika samostatných pracovních pozic.

OMEZENÍ A MOŽNOSTI V PÉČI O ŠLECHTICKÉ PANSTVÍ A MOBILIÁRNÍ FOND

Všichni dotazovaní se shodli, že základní omezení v péči o šlechtické panství a mobiliární fond představují finanční prostředky. Kromě vlastního ekonomického kapitálu nebo kapitálu z provozní činnosti objektu využívají granty či dotace Ministerstva kultury ČR, krajů, obcí nebo Evropské unie či dalších institucí. Státní dotace soukromí vlastníci považují za ne pružné v čerpání a náročné v administrativě. Vlastníci ve výpovědi zdůraznili, že údržba je v podstatě nepřetržitá činnost. Podle některých dotazovaných však probíhá „pouze údržba v chátřání.“ (PS 2021) Rekonstrukční i renovační práce na objektu reguluje zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, který v § 9 uvádí: „Vlastník kulturní památky je povinen na vlastní náklad pečovat o její zachování, udržívat ji v dobrém stavu a chránit ji před ohrožením, poškozením, znehodnocením nebo odcizením.“ (Tretera 2002: 109) Vlastníci jsou přesvědčeni, že znění zákona o státní památkové péči demotivuje k vlastnění památky a její opravě, protože se ve své podstatě jedná o omezení vlastnického práva. Stát omezuje vlastníka v nakládání s jeho objektem za účelem zachování kulturních hodnot. Současně však stát toto omezení nijak vlastníkově nekompenzuje.

Hrad Český Sternberk byl po zestátnění jako památka první kategorie určen ke zpřístupnění veřejnosti se svým původním mobiliářem. © Barbora Půtová.

ZPŮSOBY ZAJIŠŤOVÁNÍ A VYUŽÍVÁNÍ RESTAURÁTORSKÝCH A ŘEMESLNÝCH PRACÍ

Restaurátorské a řemeslné práce vlastníci zajišťují často na základě doporučení a kontaktů pracovníků Národního památkového ústavu nebo Asociace majitelů hradů a zámků. Restaurátorům a řemeslníkům plně důvěřují, protože většina z nich své smluvní závazky plní, jejich práce je kvalitní a odpovídá tradičním postupům. Některé objekty zcela postrádají mobiliární fond – buď ho majitelé v restituci nezískali, nebo ho objekt neměl již v době konfiskace po roce 1948. Otázka restaurátorských a řemeslných prací se vztahuje až na nově pořízený a instalovaný nábytek, porcelán, sklo nebo koberce a textilie. Mezi respondenty jsou zastoupeni i vlastníci, jež řemeslníky nevyhledávají. Sami si doplňují odbornou kvalifikaci. Jeden respondent se rozhodl jeden sakrální objekt nerekonstruovat, aby bylo dostatečně dochováno, nakolik v období komunistického režimu stavba chátrala. Při uplatňování restaurátorských a řemeslných prací je potřeba postupovat systematicky a po-

stupně, čímž se předchází nerozvázným nebo nesprávným rozhodnutím.

PŘÍČINY ČI OKOLNOSTI VEDOUcí K ZÁNÍKU ŘEMESEL

Mnozí respondenti označují za příčinu zániku řemesel módní trend, jímž je dosáhnout vysokoškolského vzdělání. „Celospolečenský tlak. Upozadění řemeslné práce.“ (PSŽ 2021) Respondenti v interpretaci zániku řemesel zohlednili polistopadový vývoj a projevíli obavu o ztrátu kontinuity v předávání řemeslných technologií a postupů. „Důležité je, aby se neztratila znalost. Udržet kontinuitu a předat znalost. Řemesla nesmí zaniknout.“ (PSM 2021) Další příčinou je konzumní způsob života, neúcta a neschopnost ocenit kvalitní artefakty vhodné k dlouhodobému a celoživotnímu užívání. „V České republice se všechno vyhazuje. Špatný vkus, uniformnost, řemeslo nemá místo.“ (PSŽ 2021) Jakákoliv restaurátorská a řemeslná práce vyžaduje finanční investici. Jeden z respondentů také uvedl, že úpadek řemesel nelze zvrátit a není proto důvod k jejich záchraně. V posledních

pěti letech se začal projevovat návrat k ruční a řemeslné práci, využívání lokálních surovin a materiálů při výrobě nebo udržitelná móda (slow fashion). „Covid-19 tento trend urychlil, je to restart života.“ (PSŽ 2021)

VYUŽITÍ A BUDOUCNOST ŠLECHTICKÉHO PANSTVÍ

Z výzkumu vyplývá, že některá šlechtického panství v soukromém vlastnictví ještě dnes nenabízí klasickou expozici a prohlídkový okruh s průvodcem. Některé objekty zůstávají vzhledem k pokračující rekonstrukční práci nevybavené. „Zatím zde není co k vidění. Průvodce je zbytečný.“ (PS 2021) Soukromé hrady a zámky však slouží i pro účely ubytování, k pronájmu a pro pořádání firemních a společenských akcí. Někteří respondenti v objektech do budoucna plánují zřídit galerii nebo muzeum. Potomci restituentů spíše nebo zatím neprojevují zájem o správu objektu. „Až zavřeme oči, bude to soumrak bohů.“ (PS 2021) Jiní respondenti proto zvažují založit nadaci, v budoucnosti by šlechtické panství a přilehlé budovy provozoval správce. Mezi respondenty jsou však zastoupeni i vlastníci, kteří neprojevují obavy

Některé objekty zůstávají vzhledem k pokračující rekonstrukční práci nevybavené. Zámek Kaceřov. © Asociace majitelů hradů a zámků.

o budoucnost objektu. „*Nějakou cestu si objekt vyhledá sám. Když je kontinuita, je tam závazek, povinnost.*“ (ZŠ 2022)

DISKUSE A ZÁVĚR

Kvalitativní výzkum mezi kastelány státních hradů a zámků a soukromými vlastníky šlechtických sídel představoval sondu do dvou odlišně fungujících oblastí – stát versus soukromý vlastník. Usiloval o poskytnutí základní informace o kontextu a charakteru péče o památkový objekt a mobiliární fond, jeho zachování a obnovu. Kvalitativní výzkum byl proveden z důvodu lepšího porozumění specifickým podmínkám postrestitučního vývoje na území České republiky, umožnil naznačit důvody chování a motivy jednání respondentů, které vychází z kompetencí, možností anebo omezení správy objektu. Tento kvalitativní výzkum parciálně vymezil klíčové oblasti výzkumu, proto jej lze pokládat za počátek dalšího bádání a rámec definování základních perspektiv a premis. Výsledky výzkumu přináší pohled na odlišné způsoby zajištění a využívání restaurátorských a řemeslných prací. Specifickými cíli výzkumu bylo vysledovat, jaké příčiny či okolnosti mohou vést k zániku řemesel – jako například klesající zájem o manuální práci nebo konzumní způsob života. Výzkum otevřel problematiku správy památkových objektů ve státním a v soukromém vlastnictví, jež je vnímána spíše jako okrajový fenomén.

Dosud nebylo realizováno mnoho výzkumů, které by se zaměřovaly na některé aspekty vlastnického spektra českého památkového fondu. Zjištěné skutečnosti nastiňují, že péče a ochrana památkového objektu

závisí na typu jejího vlastníka, jeho cílech a prioritách. Kasteláni státních hradů a zámků by měli státní objekt spravovat v souladu s legislativními a vnitřními předpisy Národního památkového ústavu, což historicky odpovídá i původním kompetencím kastelána. Z toho vyplývá, že kastelán státního hradu a zámku zastává funkci správce a řádného hospodáře, jenž pečuje o svěřený majetek a naplňuje vize Národního památkového ústavu. Co se týče soukromých vlastníků, tak po shrnutí zjištěných informací není možné definovat jejich univerzální profil nebo profil delegovaného správce a provozovatele objektu, jenž plánuje a formuluje vizi a koncepci správy konkrétního památkového areálu. Základní odlišnost však představuje instance soukromého vlastníka, jenž v porovnání s kastelánem státního hradu a zámku stanovuje a iniciuje koncepci, vize a cíle správy vlastního objektu.

LITERATURA

- Hartnoll, R. & Miovský, M. (2003). Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule: Snowball sampling. Praha: Úřad vlády české republiky.
- Hendl, J. (2005). Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace. Praha: Portál.
- Jan, L. (2000). Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy. Brno: Masarykova univerzita.
- Kuklík, J. (2002). Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Praha: Linde.
- Kuklík, J. (2010). Znárodněné Československo. Praha: Auditorium.
- Kubů, N. (2008). Hrady a zámky po druhé světové válce. Zprávy památkové péče 68(5), 382–386.
- Kubů, N. et al. (2014). Metodika průvodcovské činnosti na hradech, zámcích a dalších zpřístupněných památkách. Praha: Národní památkový ústav.
- Mišovič, J. (2019). Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor. Praha: Slon.
- Muchka, I. (1992). Bílá místa péče o hrady a zámky po roce 1945. In Bulletin státního ústavu památkové péče. Praha: Státní ústav památkové péče, 139–140.
- Mžýková, M. (1991). Ke koncepci a vývoji zpřístupněných hradů a zámků 1945–1990. In Bulletin Státního ústavu památkové péče. Praha: Státní ústav památkové péče, 115–153.
- Mžýková, M. (Ed.) (1994). Navracené poklady: Restitutio in integrum. Praha: Pragafilm.
- Pavelec, P. (Ed.) (2014). Hrady a zámky objevené a opěvované. České Budějovice: Národní památkový ústav.
- Pavlíček, V. et al. (2002). Benešovy dekrety: Sborník textů. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Pirenne, H. (2014). Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade. Princeton: Princeton University Press.
- Plíva, S. (1991). Privatizace majetku státu: restituce, malá privatizace, mimosoudní rehabilitace, vlastnické vztahy k půdě, velká privatizace, kupónová metoda, osnova privatizačního projektu. Praha: Prospektum.
- Příkopa, V. (2020). Restituce podle zákona o půdě. Praha: C.H. Beck.
- Půtová, B. & Soukup, V. (2020). Když řemesla promluví: Kvalitativní výzkum mezi řemeslníky a restaurátory. The Journal of Culture 9(1), 56–65.
- Růžková, Z. (2014). Mezi kladivem a kovadlinou: Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560–1630. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin.
- Slavko, P. (2009). Provoz památkového objektu v celé jeho šíři. In Hrady, zámky, quo vadis? Správa a rozvoj zpřístupněných památkových objektů jako specifický multidisciplinární soubor činností. Praha: Národní památkový ústav, 26–30.
- Starý, M. (2019). Judikatura vrforepublikového Nejvyššího správního soudu týkající se neoprávněného užívání šlechtických jmen a titulů a deliktů obdobných. Právníké listy 2, 23–31.
- Strauss, A. & Corbinová, J. (1999). Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Albert.
- Tretera, R. J. (2002). Stát a církve v České republice. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Uhlíková, K. (2004). Národní kulturní komise 1947–1951. Praha: Artefactum.
- Uhlíková, K. et al. (2017). Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů. Praha: Artefactum.
- Vinter, V. (1982). Úvod do dějin a teorie památkové péče I.: Nástin vývoje a základní ideové otázky památkové péče. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Zídek, M., Tupý, M. & Klusoň, J. (2019). Zákon o státní památkové péči. Praha: Wolters Kluwer.